

СУЧАСНЕ СТАНОВИЩЕ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ ДІАЛЕКТІВ ГРЕКІВ ПРИАЗОВ'Я

НЕЗВАЖАЮЧИ на безсумнівний факт жвавої зацікавленості багатьох дослідників вивченням традиційної культури приазовських греків, існує ще безліч питань, які вимагають тривалого комплексного дослідження. Багато нез'ясованих проблем помічаємо, зокрема, у процесі дослідження культурної спадщини греків Приазов'я.

Дослідженням мовного розмаїття греків-еллінофонів Приазов'я у різні часи кінця XVIII – початку XXI ст. займалося чимало видатних вчених: істориків, мовознавців, фольклористів. Особливої уваги заслуговують фундаментальні дослідження А.О. Білецького Т.Н. Чернишової, Д.С. Спиридонова, І.І. Соколова, В.І. Наулко, І.С. Пономарьової, М.А. Араджионі, Л.Д. Якубової та ін.

Відомо, що одним із найважливіших проявів існування нації є її мова, вона є найпершою етнодиферентною ознакою кожного народу. Стосовно ж мариупольських греків слід говорити не про одну мову, а про співіснування кількох (деякі дослідники нараховують до п'яти) [Якубова 2004, 122] діалектних форм грецької мови. Так, Д. Спиридонов поділив їх за фонетичними ознаками в міру віддалення від сучасної грецької літературної мови на п'ять мовних груп, притаманних таким населеним пунктам Приазов'я:

1. Ялта, Урзуф (Приморське);
2. Стила, Велика Новосілка, Константинополь (Фуна), Анадолю;
3. Велика Каракуба (Роздольне), Нова Каракуба (Червона Поляна), Бугас;
4. Сартана (Приморськ), Чермалик (Заможне);
5. Чердакли (Кременівка), Мала Янісоль (Куйбишеве), Нова Янісоль.

Вивчення сучасного стану діалектів греків Приазов'я якраз ускладнюється діалектним розшаруванням грецької мови в Приазов'ї.

Серед грецького населення, що мешкає в країнах колишнього СРСР, окреме місце належить мариупольським грекам та

грецькій спільноті навколишніх сіл. Нині в етнічній структурі Донецького регіону греки посідають третє місце за своєю чисельністю (1,6%) [Пономарьова 2003, 86].

У 1778 р. за наказом Катерини II, де, зокрема, вказувалася і причина переселення греків – «во избавлении всех вас от угрожаемого ига и бедствия» [История Донецкого края... 1995, 17], 18 тис. греків вийшли з Кримського ханства, щоб оселитися в межах неосвоєної тоді приазовської околиці Російської імперії [Пономарьова 2004, 39]. Мариуполь та 21 село були засновані у 1780 р. [История Донецкого края... 1995, 19–21] греками, які прибули з Криму, коли Катерина Велика запропонувала їм землю та захист, а також цілу низку привілеїв, а саме звільнення від військового обов'язку, зменшені податки і дозвіл будувати та засновувати школи та церкви [История Донецкого края... 1995, 18]. Пізніше в Мариуполі було засновано грецький суд та існувало грецьке місцеве самоврядування, що виконувало адміністративні, правові та охоронні функції щодо дотримання порядку у місті.

З другої половини XIX ст. у зв'язку з буржуазними реформами і загальноімперською політикою русифікації грецьке населення зазнало впливу російської мови, що значно погіршило стан грецьких діалектів у регіоні. Російський імператор Олександр II видав указ від 30 вересня 1858 р. «Об учреждении в г. Мариуполе общества, отдельного от греческого», що дав можливість особам негрецької національності селитися в Мариупольському повіті [Пономарьова 2004, 40]. Надані Катериною II привілеї було скасовано.

Слід зазначити, що греки, які прийшли з Криму та оселилися на землях Мариуполя, не всі були елінофонами. Більша їхня частина розмовляла та продовжує розмовляти діалектом, який вони називають «румейським», чи «румейку глосса». Він постав як результат змішування елементів давньогрецької, татарської та російської мов. Себе носії діалекту ідентифікують як

“румеї”, “ромеї” чи “тати” [Пономарьова, Назар'єв 2000, 197]. Етимологія двох перших, скоріш за все, походить від грецького слова “ρωμαίος”, що означає “мешканець Риму” (а згодом – “мешканець Візантійської імперії”, яка до 1453 р. була осередком еллінізму) [Чернишова 1975, 51], чи від грецького слова “ρωμαλέος”, що означає “сильний, витривалий”. Щодо етимології етноніма “тат” [Бушаков 2003, 15], то до сьогодні дослідники не мають однозначності в поглядах.

Друга, менша, частина кримських греків, так званих “тюркофонів”, чи “урумів”, спілкується іншою мовою, “урумською”, у якій простежується сильний вплив кримськотатарської мови. Слід зазначити, що уруми і румеї споконвіку селилися окремо, хоча мали спільні звичаї та традиції, але не одружувалися поміж собою [Пономарьова 2003, 86]. На питання “Хто ви за національністю?” представники обох груп відповідають, що вони греки.

Після 1937 р. ворожа до національних меншостей політика Й. Сталіна спричинила закриття грецьких шкіл, грецьких видань, грецького театру, що функціонував у місті. У цей час багато грецької інтелігенції було вислано до Сибіру чи розстріляно за проведення “підривної діяльності”. Багатьом приклеїли ярлик “ворог народу”. Не існує, мабуть, жодної родини греків, що мешкали чи мешкають зараз у Маріуполі, яку б не зачепили сталінські репресії. Цькування та утиски мали місце й протягом Великої Вітчизняної війни, коли багато греків було обвинувачено у зраді та співпраці з ворогом.

Тотальний етнічний терор, запроваджуваний у сталінські часи, лишив глибокий слід у свідомості наступних поколінь, що підросли в середовищі ворожого ставлення до своєї національності. Тому й не дивно, що переписи населення завжди показували значно меншу кількість грецького населення в Україні, ніж це було та є насправді. Так, наприклад, останній перепис 2001 р. засвідчив зменшення чисельності греків в Україні. Цей факт підтвердив зниження етнічної самосвідомості, на яку не могла не вплинути державна політика 20-х рр. XX ст. [Пономарьова 2003, 87].

Вивчення історії та побуту меншостей довело, що мова тієї чи іншої національної

меншості, яка мешкає на території іншої країни, певний час зберігається, але згодом представники цієї меншості припиняють спілкуватися нею на користь мови домінуючої групи. Цей процес отримав назву “мовної зміни”, чи “мовної перестановки” [Хатжидакі 1999, 66]. Таке явище гальмується прагненням меншості зберегти власну національну мову. Мотиви членів однієї мовної меншості не розмовляти мовою своєї нації чи релігійної групи та повністю прийняти і перейти на спілкування іншою мовою найчастіше обумовлені практичними та утилітарними факторами. Носії певної мовної меншості дуже швидко усвідомлюють, що, на противагу рідній мові, яку вони використовують винятково в буденному спілкуванні, мова домінуючої групи є необхідною для можливості спілкування із ширшим колом носіїв іншої мови та з представниками влади країни, де мешкає меншість. Безсумнівно, без належних знань мови домінуючої групи не можна легко інтегруватися в чужомовне середовище, успішно навчатися, що, у свою чергу, призведе до безробіття чи до небажаних робочих місць на ринку праці. Страх обмеженості та неспроможності руху в соціальному середовищі стає найважливішим мотивом “мовної перестановки”. Подібне явище мало місце серед грецької громади у 20-х рр. XX ст., коли нерідко доводилося чути від представників грецького селянства думку про те, що “наша мова – некультурна, з нею далі села не підеш” [Якубова 2004, 127].

Слід зазначити, що процес “мовної перестановки” є тривалим та складним і найчастіше відбувається в три етапи [Хатжидакі 1999, 67]. Детальне розуміння цього процесу вимагає залучити до користування таке скорочення: етнічна група А – це група носіїв мови А, тобто рідної, “першої” мови; домінуюча група Б – це група носіїв мови Б, тобто мови країни мешкання етнічної групи А.

На першому етапі група А використовує тільки свою мову А, у цей же час домінуюча група Б спілкується мовою Б. Друга стадія характеризується тим, що група А поступово впливається в соціальне середовище домінуючої групи Б і водночас ми можемо спостерігати явище двомовності, притаманне на деякий час меншості А. На

кінцевому етапі група А зовсім не використовує мову А та у своєму спілкуванні переходить виключно на мову Б. Це відбувається тому, що мова А втрачає свої важливі функції та вже не задовольняє мовні потреби носія. Тому вона поступово, а згодом і зовсім втрачає своїх “прихильників”. З того моменту, коли мова А не використовується в щоденному вжитку та набуває символічного характеру, заміна однієї мовної форми іншою стає вже незворотним явищем. Деякі дослідники зауважують, що подібна заміна матиме місце лише протягом трьох поколінь, тобто закінчиться доволі швидко.

Звичайно, не всі народи ставляться таким чином до своєї рідної мови. Деякі з них зберігають мову значно довше, ніж інші етноси. Насамперед це свідчить про те, що мова для них є важливим елементом їхньої національної самосвідомості. Відзначимо, що такою групою можна вважати греків-переселенців, які у ХХ ст. емігрували по всьому світу в пошуках кращої долі. Так, наприклад, греки Австралії, Німеччини, Канади принаймні у другому поколінні спромоглися зберегти новогрецьку мову та спілкуватися нею. Але вже наступні покоління роблять свій вибір на користь мови домінуючої групи, попри всі намагання урядової політики Греції щодо збереження та поширення новогрецької мови в країнах, де мешкають греки діаспори. Тим цікавішим є той факт, і, безперечно, він заслуговує пильної уваги дослідників, що греки Приазов'я, які є ані третім, ані четвертим, ані навіть десятим поколінням греків, змогли зберегти мову, звичаї та традиції своєї історичної батьківщини. Парадоксальним можна вважати й те явище, що люди, які протягом багатьох століть не дотримувалися у своїх рідинах ані звичаїв, ані традицій греків, не знали ніколи їхньої мови, теж ідентифікують себе як греки.

Інформація, яку ми маємо щодо стану грецьких діалектів Приазов'я у другій половині 20-х – на початку 30-х рр., свідчить про наявність багатьох чинників, що сприяли розвитку діалектів. У місті діяло багато грецьких груп у школах 1-го і 2-го ступеня, існував грецький педтехнікум, працювали грецькі сільськогосподарські школи, грецький театр, грецький суд, у Маріупольському музеї краєзнавства був

грецький відділ [Якубова 2004, 130]. Незважаючи на те що в Маріуполі того часу греки були меншістю (однак діяльною та економічно сильною), у селах засвідчено зовсім іншу ситуацію. Населення в грецьких селах було практично однорідним, тобто грецьким. Шлюби з представниками тільки свого етносу були законом. Однак сьогодні ця тенденція розвивається іншим шляхом і дуже швидкими темпами.

З 30-х рр. ХХ ст. у школах грецьку мову викладали недосвідчені вчителі, які знайшли політичний притулок у Радянському Союзі. Місцева грецька інтелігенція писала діалектом. Ця літературна традиція тривала до недавнього часу, варто, наприклад, переглянути збірники творів поетів Приазов'я “Пирнешу Астру” (“Ранкова зірка”). Однак після відомих подій 1937 р. атмосфера терору та загального страху значно обмежила використання діалектів до суто побутового рівня. Знання місцевого діалекту розглядалося як факт гальмування при вивченні “правильної” російської мови, а тому заважало отриманню доброї освіти. Результатом цього стало усвідомлене нехтування знанням грецьких діалектів. Крім цього, проникнення та поселення у грецьких селах російського й українського населення та поширення міжетнічних шлюбів ще більш віддалило греків від вивчення та користування своїми діалектами.

А зараз звернемося до сучасного стану діалектів у грецьких селищах Приазов'я. Базуючись на висновках польових досліджень, ми можемо стверджувати, що в сім'ях, де було збережено традиції та звичаї пращурів, може йти мова про дітей, що розмовляють трьома мовами. Більш детально картина виглядає таким чином: діти віком 7–12 років чудово володіють російською, добре – українською мовою та на початковому рівні – грецьким діалектом. Тільки з цього одного факту можна зробити висновок, що відбувається завершальна стадія мовної перестановки. Інша ситуація спостерігається у більш дорослих дітей – підлітків віком 13–17 років. Вони запевняють, що їхні знання грецького діалекту дещо глибші. Таке явище свідчить або про більшу національну самосвідомість підлітків, або про їхній міцніший зв'язок із мовою як засобом спілкування.

Звичайно, це є фактором, що дає надію у справі збереження грецьких діалектів.

Наступне спостереження базується на твердженні, що використання діалекту має пряму залежність від віку його носія. Так, діалект, скоріш за все, буде використовуватися при спілкуванні з бабусями та дідусями, рідше – з батьками та зовсім рідко – із сестрами, братами та однолітками. Однак мовна ситуація у с. Мала Янісоль справляє велике враження, тому що відсоток використання місцевого діалекту усіма віковими групами дуже великий.

Розглянемо питання щодо функціонування грецьких діалектів Приазов'я. Спробуємо з'ясувати, яку саме мову використовує грецьке населення в побутових ситуаціях, під час розповіді анекдотів, у молитвах, лайках, піснях, привітаннях і побажаннях. З'ясувалося, що греки використовують винятково російську мову при розповідях анекдотів та в молитвах. Однак використання місцевого діалекту простежується в піснях, у привітаннях, у побажаннях та, головним чином, у лайках. Спробуємо пояснити таку вибірковість використання діалекту.

Розповідь анекдотів передбачає дуже добре володіння мовою. Анекдоти на діалекті складають скоріш за все культурну спадщину, тому що в певний момент історії припинили створюватися та не відновлюються так само часто, як це відбувається з російськими анекдотами. Виняткове використання російської мови в молитвах пояснюється тим фактом, що нині мова релігійних культів є російською. Функціональне використання діалекту в таких проявах життєдіяльності, як привітання та побажання, свідчить про зміцнення міжособистісних зв'язків між представниками єдиного етносу, а також підтверджує їхнє визнання приналежності до однієї етнічної групи. Вважається, що у ситуації багатомовності люди лаються тією мовою, котру оточення розуміє менше, а сам мовець відчуває чужою, і тому емоційне забарвлення лайливих слів, таким чином, децю згладжується. Так чи інакше, використання діалекту саме в таких випадках не вимагає

багато знань. Зокрема, і підраховування передбачає знання тільки цифр. Привітання, побажання, лайка та підраховування базуються на знанні декількох стереотипних фраз. Так само й пісня може співатися людиною, яка не має можливості висловити повну закінчену фразу на діалекті. Отже, можемо зробити висновок, що використання місцевого діалекту пов'язано, в основному, з емоціональними та побутовими функціями, що не сприяє подальшому його розвитку та удосконаленню. Все це, на жаль, свідчить про відчуження від діалектів.

Чи існують взагалі перспективи виживання діалектів греків Приазов'я? Це питання постає дедалі гостріше, тому що з розвитком дипломатичних, торговельних, міжетнічних зв'язків між Україною та Грецією діалекти мають протистояти не тільки російській та українській мовам, а й новогрецькій, яка викликає все більший інтерес у греків Маріуполя та околиць як мова, що дасть змогу інтегруватися в європейське середовище. Вивченню новогрецької мови сприяє діяльність Маріупольського державного гуманітарного університету, де на факультеті грецької філології поглиблено викладається новогрецька мова. На наш погляд, парадоксальним є той факт, що для студентів, які мають хоча б елементарні знання місцевого діалекту, опанування новогрецької мови стає більш складним процесом, ніж для студентів, що починають вивчення новогрецької з нуля. Таким чином, існує небезпека погіршення становища грецьких діалектів. Надалі перевага буде віддаватися вивченню новогрецької мови, що зумовлено соціальними, особистими та економічними факторами, – мови, яка є офіційною мовою однієї з європейських країн.

Таким чином, завдання дослідників діалектів греків Приазов'я полягає у вивченні багатой спадщини, яку залишили греки на теренах України, і у спробі зберегти та передати наступним поколінням не тільки мову, культуру та традиції греків Приазов'я, а й почуття гордості та національної самосвідомості.

ЛІТЕРАТУРА

Араджиони М.А. Греки Крыма и Приазовья: история изучения и историография этнической истории и культуры (80-е гг. XVIII в. – 90-е гг. XX в.): Пособие для студентов вузов и учителей общеобраз. и нац. воскрес. школ. Симферополь, 1999.

Бушаков В.А. Лексичний склад історичної топонімії Криму: Монографія. Київ, 2003.

Бушаков В.А. Історична топонімія Криму: Автореф. дисертації д-ра філол. наук: 10.02.13 // Інститут сходознавства ім. А. Кримського. Київ, 2005.

Гулая О. Греки північного Приазов'я: історичний аспект дослідження фольклорної та жанрової традиції у ХХ столітті // Схід. 2004. № 3 (61).

История Донецкого края... История Донецкого края в документах и материалах. XVII – начало XX века. Материалы для учителей истории. Донецк, 1995.

Наулко В.І. Греки в аспекті етнодемографічного розвитку України ХХ ст. // Україна–Греція: Досвід друж. зв'язків та перспективи співробітництва: Тез. міжнар. наук.-практ. конф. Маріуполь, 1996.

Папуш І.А. История и творчество греков Приазовья (1778 История Донецкого края 2004). Маріуполь, 2005.

Пономарьова І.С., Назар'єв Є.І. До питання формування етноніму “Тат”, що побуває серед етнічних грецьких груп українського Надазов'я // Сходознавство. 2000. № 9–10.

Пономарьова І.С. Сучасні напрями етнологічних досліджень греків північного Приазов'я // Схід. 2003. № 7 (57).

Пономарьова І.С. Етнокультурні контакти греків Приазов'я (на прикладі традиційного грецького одягу) // Східний світ. 2004. № 3.

Пономарьова І.С. Етнокультурні контакти греків Приазов'я // Схід. 2004. № 3 (61).

Пономарьова І.С. Етномовна ситуація серед греків українського Приазов'я // Етнічна історія народів Європи. Київ, 2002.

Пономарьова І.С. Аналіз особливостей мовної ситуації при вивченні етнічної історії греків-румеїв Приазов'я // Етнічна історія народів Європи. Київ, 2004.

Пономарьова І.С. Етнічна історія греків Приазов'я (кінець XVIII – початок ХХІ ст.). Історико-етнографічне дослідження. Київ, 2006.

Соколов І.І. О языке греков Мариупольского и Сталинского округов // Язык и литература. 1930. Т. 6.

Спиридонов Д.С. Исторический интерес вивчення говірок маріупольських греків // Східний світ. Харків, 1930. Т. 12 (3).

Чернишова Т.М. Тюркські елементи в соціальній сфері лексики грецьких говірок Донеччини // Мовознавство. 1975, № 4.

Эдельман Д.И. К проблеме “Язык или диалект” в условиях отсутствия письменности // Теоретические основы классификации языков мира. Москва, 1980.

Якубова Л.Д. Мовна проблема та її вплив на етнокультурне життя українських греків (середина 20-х – 30-ті рр. ХХ ст.) // Український історичний журнал. 2004. №2.

Якубова Л. Маріупольські греки (етнічна історія): 1778 р. – початок 30-х років ХХ ст. Київ, 1999.

Ασλά Α. Η γλώσσα των Ρωμαίων της Αζοφικής και τα προβλήματα επιβίωσης της // Ελληνική Διεθνής Γλώσσα. Οργανισμός για την διεθνοποίηση της ελληνικής γλώσσας. Έτος 16ο: Τόμος Ζ': Τεύχος 7 (59), Αθήνα. 2005.

Δεσπότης Σ. Γρακοί ή Έλληνες: Η περιπέτεια των εθνικών μας ονομάτων. Από το διαδίκτυο.

Κανδηλάπη Κ. Η διάλεκτος των Ελλήνων της Μαριούπολη. Από το διαδίκτυο.

Κοντοσοπούλου Ν. Ποντιακή διάλεκτος // Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Ελληνικής. Αθήνα. 1994.

Χατζηδάκη Α. Η επιβίωση και η λειτουργικότητα των ελληνικών διαλέκτων της περιοχής της Μαριούπολη // Διαλεκτικοί θύλακοι της ελληνικής γλώσσας. Κέντρο ελληνικής γλώσσας, Αθήνα. 1999.

Φωτιάδης Κ. Ο ελληνισμός της Κριμαίας. Μαριούπολη, δικαίωμα στη μνήμη // Πρόδοτος, Αθήνα. 1990.